

UOT: 332.13, 338.436, 339.1

KƏND TƏSƏRRÜFATININ İXTİSASLAŞMASI VƏ REGIONLARDA AQRAR MƏHSULLAR BAZARININ İNKİŞAFI

Eldar Əli oğlu Quliyev, i.ü.f.d., dosent

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin doktorantı, baş mütəxəssis

e-mail: eldar.guliev@atm.gov.az

Cəlal Nəsimi oğlu Səfərov

Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin dissertantı

e-mail: Celalseferov.cs@gmail.com

Xülasə

Məqalədə regional aqrar bazarların inkişafı, bu bazarların yerli ərzaq məhsulları, istehsal resursları, müxtəlif xidmət növləri ilə təmin edilməsi, o cümlədən regionlararası mübadilənin inkişafı, kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşmasının dərinləşdirilməsi və ilk növbədə öz resurslarına əsaslanaraq aqrar bazarda idxalı əvəzləmə problemini həll etməyə qadir olan regional aqrar bazarın inkişaf problemləri öyrənilir. Bu istiqamətdə tədqiqatın aparılmasında əsas məqsəd aqrar sahənin sürətli inkişafının təmin edilməsi üçün regional aqrar bazarın inkişafının və kənd təsərrüfatının müasir tələblərə uyğun olaraq ixtisaslaşmasının bir zərurət olduğunu təşviq etməkdir.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, ixtisaslaşma, regional aqrar bazar, iqtisadiyyat, inkişaf.

Giriş

Kənd təsərrüfatının sahələr üzrə yerləşdiyi rayonların və ya ayrıca kəndlərdə təsərrüfatın ixtisaslaşması bir və ya bir neçə əsas istehsal sahəsinin müəyyən edilməsindən və onların inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmasından ibarətdir. Ərazi üzrə ixtisaslaşan sahələr həm də ərazinin və ya rayonun istehsal istiqamətini əks etdirməklə regionun və ya iqtisadiyyatın sahə strukturunu müəyyən edir. Kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma öz növbəsində əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə, bu sahədə çalışanların peşəkarlığına əsaslanmaqla müvafiq əmək bölgüsünü formalaşdırır. İstehsal sahələri üzrə çalışanların peşəkarlığı yüksəldikcə sahə daha dərinlən ixtisaslaşır və sosial-iqtisadi inkişafın yüksəlməsinə töhfə verir.

Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, “*ixtisaslaşma kənd təsərrüfatı istehsalının strukturunun təkmilləşdirilməsinə, məhsul istehsalçıların və işçilərin gəlirlərinin müntəzəm olaraq artmasına gətirib çıxarır, əhalinin mühüm kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının etibarlı ödənilməsinə müsbət təsir göstərir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı istehsalının ixtisaslaşdırılması torpaqdan, işçi qüvvəsindən, texnika və texnologiyadan, suvarma və kimyəvi üsullardan daha faydalı istifadə və qabaqcıl təcrübənin və elmi nailiyyətlərin daha geniş tətbiqi üçün mühüm amil hesab olunur [3, səh. 36]*”.

Azərbaycanda bütövlükdə aqrar sahənin, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişafı getdikcə daha sərt resurs məhdudiyyətləri, kənd təsərrüfatı məhsullarına artan tələb və daha gərgin bazar rəqabəti kimi yeni vəziyyətlə üzləşir ki, bu da istehsalın genişləndirilməsində daha ciddi problemlər yaradır. Hazırda resurs imkanlarına əsaslanaraq vəziyyətin inkişafına və dəyişikliklərinə uyğunlaşmaq, regionda əlverişli şəraiti olan kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həyata keçirilməsini təşviq etmək xüsusilə aktualdır. Çünki bu, istehsal resurslarından və torpaq-iqlim şəraitindən səmərəli istifadəyə imkan verir.

Regional kənd təsərrüfatı infrastrukturunun qurulması kənd təsərrüfatının elmi və texnoloji nailiyyətlərinin tətbiqinə və inkişaf etdirilməsinə, iri kənd təsərrüfatı layihələrinin təşkilində istiqamətləndirici rol oynamaqla bərabər, regional ixtisaslaşmanın imkanlarını genişləndirir.

Onu da qeyd etmək ki, ixtisaslaşma kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının yerləşdirilməsi ilə sıx əlaqədardır. İxtisaslaşma həyata keçirilərkən zonanın, rayonun və kəndin təbii-iqtisadi şəraiti diqqətlə öyrənilir və beləliklə kənd təsərrüfatı istehsalının şəraitə uyğun düzgün yerləşdirilməsi təmin edilir. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının ixtisaslaşdırılmasının əsas məqsədi əhalinin və sənayenin kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi, məhsul istehsalına çəkilən xərclərin aşağı salınması və sonda istehsalçıların gəlirlərinin artırılmasıdır. Burada bir məqama da xüsusi diqqət yetirilməsi tələb olunur. Bu, istehsal olunan məhsulların səmərəli satışının təşkil olunması və ixtisaslaşan təsərrüfatların davamlı fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün onların mənfəət əldə etməsidir.

Ölkəmizdə aqrar islahatlar aparılan ilk gündən daima aktual olan problemlərdən biri də istehsal olunan məhsulun necə və harada satılmasıdır. İllərlə görülən tədbirlər nəticəsində paytaxt Bakıya yaxın məsafədə "Meyvəli" toptansatış bazası yaradılıb, Bakı şəhərində bayram və istirahət günləri yarmarkalar təşkil edilir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14 dekabr 2018-ci il tarixli 400 №-li Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin tabeliyində "Aqrar tədarük və təchizat" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmışdır. Görülən tədbirlər kənd təsərrüfatı məhsullarının satışına müəyyən qədər müsbət təsir etsə də, bu sahədə yaranan problemlərin tam həllinə nail olunmamışdır. Bu gün regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı nizamsız və zəruri şəraiti olmayan obyektlərdə aparılır ki, bu da fermerlərin və digər istehsalçıların gəlirlərinə mənfi təsir edir, ixtisaslaşmanı ləngidir.

Regional kənd təsərrüfatı bazarlarının strukturu və formalaşması amilləri

Regional kənd təsərrüfatı bazarlarına bir tərəfdən kənd təsərrüfatında istehsal olunan məhsullar və hazır qida məhsulları bazarları, digər tərəfdən isə qiymətləndirilməsi çətin olan torpaq bazarı daxildir. Bundan əlavə, regional kənd təsərrüfatı bazarlarının əhatə dairəsinə kənd təsərrüfatı maşınları, avadanlıqlar, gübrələr, bitki və heyvanlarda xəstəlik və zərərvericilərə qarşı mübarizə vasitələri bazarları, kənd təsərrüfatına göstərilən xidmətlər bazarları və s. daxildir. Bu şəkildə formalaşmasına ehtiyac duyulan regional bazarlar kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına bazaryönümlü istehsal, bazar şərtlərinə çevik uyğunlaşa bilmək və sürətlə dəyişən şərtlərə həssaslıqla reaksiya vermək bacarığı aşılayır və aqrar sahənin daha da təkmilləşməsinə imkan verir.

Regional aqrar bazarların formalaşması müəyyən bir regionda kənd təsərrüfatı məhsullarına tələbi müəyyən edir. Yəni, regionda istehsal olunan məhsuldan başqa digər məhsullara olan tələb regional ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə və qonşu ölkələrdən tələb olunan məhsulların idxalına

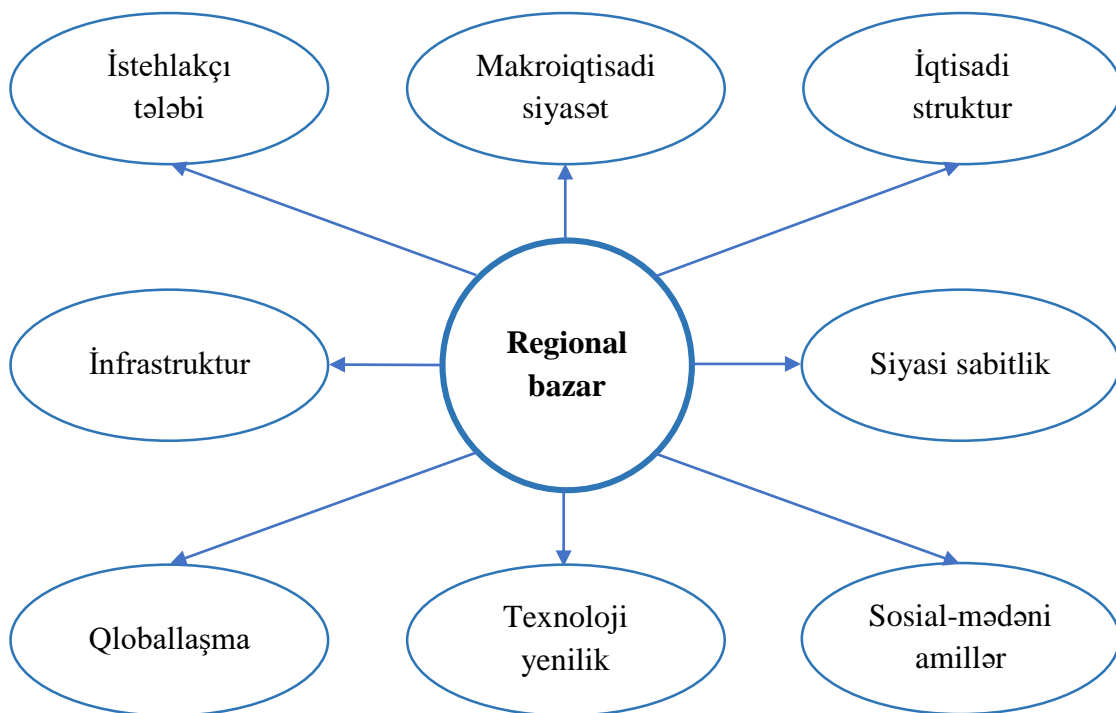
imkan verir ki, bu da qiymətlərin tənzimlənməsinə şərait yaratmış olur. Bu, kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması strategiyalarının formalaşdırılması üçün vacibdir, çünki istehsalı konkret məhsullar üzrə yerli tələbata uyğunlaşdırmağa imkan verir.

Aqrar sahədə fəaliyyət göstərən müxtəlif təsərrüfat formalarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması istiqamətində həyata keçirilən aqrar siyasətin məqsədi olaraq təsərrüfatların modernləşdirilməsi, xüsusən fiziki kapitalla investisiyalar üçün fermerlərə birbaşa subsidiyaların verilməsi və s. kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına şərait yaratmışdır. Bu və ya digər formada müəyyən edilmiş vəzifələrin həll edilməsi regionlarda müxtəlif sahələr üzrə infrastrukturun, o cümlədən bazar infrastrukturunun inkişaf etdirilməsini və istehsalın sahələr üzrə ixtisaslaşmasını şərtləndirirdi. Lakin qarşıya qoyulan məqsədlərə tam nail olunmamışdır. Bura həm regional bazarların formalaşması və inkişafı, həm də ixtisaslaşmanın təkmilləşdirilməsi daxildir.

Qeyd edək ki, ölkədaxili regional aqrar bazarların formalaşması və inkişafı tək aqrar sahədə deyil, həm də iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna daxil olan bütün sahələrin inkişafını stimullaşdırır. Bilər ki, bu da regional aqrar bazarların inkişafının nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Yəni, regional aqrar bazarların qonşu ölkələrin istehsalçılarının da maraqlarına səbəb olacaq bir bazara çevrilmə imkanları vardır. Təbii ki, burada məhsulların daşınması, saxlanması və s. kimi ixtisaslaşmış xidmət sahələrinin inkişafı da mühüm məsələlərdən biridir. Bu həm də regionlarda yeni iş yerlərinin açılmasına və əhalinin gəlirlərinin artmasına imkan verir.

Ölkədaxili regional aqrar bazarların formalaşması müxtəlif amillərdən, o cümlədən iqtisadi, sosial-mədəni, siyasi və texnoloji aspektlərdən asılıdır və bu amillər regional aqrar bazarların formalaşmasında mühüm rol oynayır. Daxili aqrar bazarların formalaşmasını şərtləndirən əsas amilləri *Sxem 1*-də verildiyi kimi təsnifləşdirmək olar:

Sxem 1. Daxili regional aqrar bazarlara təsir edən amillər.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bütün bu amillər bir-biri ilə bağlıdır və daxili bazarların dinamikasına təsir göstərir. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir ölkənin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır və bu da onun daxili bazarlarının formalaşmasına xüsusi təsir göstərə bilər. Regional aqrar bazarın inkişafı istehsal sahələrinin ixtisaslaşmasını sürətləndirir, onun istehsal resurslarına və yeni texnologiyalara çıxışını asanlaşdırır, texnologiyanın inkişafı və onun istehsal və xidmətlərdə tətbiqi ilə yeni bazar segmentləri yaradır, tələb və təklifi dəyişir, insan kapitalının inkişafına şərait yaratmaqla əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəyə imkan verir və istehsal olunan məhsulların daxili və xarici bazarlara çıxışını asanlaşdırır, yeni iş yerlərinin açılmasına, aqrar sahədə rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinə, onlayn satış imkanlarının genişlənməsinə şərait yaradır.

Aqrar sahənin regional ixtisaslaşmasının bazara təsiri

Kənd təsərrüfatının ixtisaslaşmasının inkişafında regional bazarların inkişafına ixtisaslaşma əhəmiyyətli təsir göstərir. Eyni zamanda, müvafiq tədqiqatlarda da qeyd olunduğu kimi, kənd təsərrüfatı istehsalının rəşional yerləşdirilməsi, ixtisaslaşması və təmərküzləşməsi təkcə resurslardan səmərəli istifadənin ən mühüm amili deyil, həm də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir [6, səh. 160].

Əslində, ixtisaslaşma ilə ərzaq təhlükəsizliyi arasında əlaqə müsbət və ya mənfi ola bilər, yəni hər hansı bir sahə üzrə ixtisaslaşma digər məhsulların idxalına səbəb olmaqla ərzaq təhlükəsizliyini idxaldan asılı vəziyyətə sala bilər. İxtisaslaşma səmərəlilik və keyfiyyət amillərini tam nəzərə almadan aparılırsa və dəyişən iqlim şəraiti istehsal çeşidlərinin azalmasına səbəb olmaqla digər sahələr üzrə ixtisaslaşmaya məcbur edərsə, bu halda idxaldan asılılıq yarana bilər. Lakin Azərbaycanın təbii iqlim şəraiti çoxçeşidli məhsul istehsalına imkan verir, burada ixtisaslaşmanın səmərəlilik və keyfiyyət amilləri nəzərə alınmaqla aparılması mütləqdir. Eyni zamanda, ixtisaslaşma istehsal resurslarından və təbii iqlim şəraitindən səmərəli istifadəyə imkan verir. Aqrar sahənin ixtisaslaşması həm də regional aqrar bazarın formalaşmasına və inkişafına şərait yaradır. İxtisaslaşmada mühüm amillərdən biri də emal sənayesinin inkişafıdır ki, bu da sahənin xammalla təminatına imkan verməklə kənd təsərrüfatı istehsalının dəyər zənciri üzrə dərinədən ixtisaslaşmasına şərait yaradır.

Əslində aqrar sahənin ixtisaslaşmasının sosial-iqtisadi əhəmiyyəti ilə bərabər, ekoloji əhəmiyyəti də vardır. Qlobal iqlim dəyişikliyinə artması fonunda ölkənin ərzaq təhlükəsizliyi məsələsi getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı (FAO) və Dünya Su Şurası tərəfindən su ehtiyatlarının 2050-ci ilə qədər azalması proqnozlaşdırılır. FAO-nun hesabatında qeyd edilir ki, *“2050-ci ilə qədər doqquz milyarda çatacağı təxmin edilən əhalinin ehtiyaclarını ödəmək üçün kənd təsərrüfatı bir çox problemlərlə üzləşir. Əhalinin artım tempi ərzaq və qida istehsalının 60 faiz artıma nail olmasını şərtləndirir və bu halda içməli və suvarma suyuna ehtiyac kəskin artacaq. Məhz bu baxımdan FAO-nun su ilə bağlı işi kənd təsərrüfatında su ehtiyatlarından daha səmərəli, ədalətli və ekoloji cəhətdən səmərəli istifadəsinə yönəlib”* [11]. Su ehtiyatlarının məhdudluğu ilə əlaqədar olaraq kənd yerlərinin inkişafı siyasətinə yenidən baxılması, həm də təbii ehtiyatların qorunması və 2050-ci ilə qədər ərzaq istehsalını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq üçün kənd təsərrüfatının potensialını saxlaması kimi məsələlərin həlli qarşıya qoyulan mühüm vəzifələrdən biridir. Məhz bu baxımdan resurslardan səmərəli istifadə və məhsul itkisinin qarşısının alınmasında regional bazarların inkişafı və kənd təsərrüfatının ixtisaslaşması istiqamətində daha dəqiq addımların atılması tələb olunur. Eyni zamanda,

ixtisaslaşmanın təmin edilməsi kənd yerlərinin resurs bazasından ən səmərəli şəkildə istifadə etməyə imkan verir və müxtəlif növ məhsul istehsalı üçün istehsal potensialını dəstəkləmək qabiliyyətini davamlı olaraq gücləndirməyə şərait yaradır.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanın regionları relyef və təbii iqlim şəraitinə görə müxtəlifdir. Hər bir regionun öz iqlim şəraiti və təbii xüsusiyyətləri vardır ki, bu da müxtəlif növ kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün əlverişlidir. İxtisaslaşma regionun təbii iqlim şəraitinə və istehsalçıların peşəkarlıq qabiliyyətinə uyğun məhsul istehsalının inkişafı imkanlarını müəyyən edir. Məsələn, bəzi ərazilər müəyyən bitki və ya heyvandarlıq növlərinin becərilməsi üçün daha əlverişlidir. Mövcud istehsal imkanları regionlarda kənd təsərrüfatı istehsalının ixrac yönümlü olmasını göstərir. Bu, öz növbəsində istehsalın əhəmiyyətli hissəsinin ixracına imkan verir. Nar, xurma, alma, fındıq, pomidor, xiyar və faraş kartof kimi məhsullar əsas ixrac məhsulları olmaqla bərabər, müqayisəli üstünlüklərə malikdir. Bunu *Cədvəl 1*-də daha aydın görmək olar.

Cədvəl 1. Regionlarda ixrac yönümlü əsas kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının dinamikası, ton

	2019	2020	2021	2022	2023
Nar					
Ölkədə	181059.8	182148.5	185295.6	187439.8	190452.2
Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	87810.7	86615.5	92039.4	92601.7	92089.5
Mil-Muğan iqtisadi rayonu	27083.3	27262.0	26856.7	28676.2	28968.7
Şirvan-Salyan iqtisadi rayonu	18346.3	20161.0	18065.5	18330.4	18619.6
Xurma					
Ölkədə	177129.4	185247.0	192474.4	184290.9	187058.4
Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu	51752.0	54560.9	59303.4	61056.0	62042.0
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	55788.4	58001.9	56300.3	44445.3	45828.5
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	24496.7	24549.5	25095.9	25186.5	25242.1
Qarabağ iqtisadi rayonu	13767.3	16794.8	19360.0	20210.6	20626.2
Alma					
Ölkədə	292735.6	301410.5	308386.4	318197.2	301786.5
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	204618.8	214326.8	218528.0	225618.7	214048.3
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	25709.2	27031.3	28340.3	28614.9	28599.7
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	29281.4	26570.6	27108.1	28928.0	29183.9
Kartof					
Ölkədə	1004172.0	1037637.0	1061958.0	1074261.0	1010517.4
Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu	480030.0	519619.0	540450.0	540312.0	511554.0
Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu	227697.0	229992.0	233542.0	248870.0	243918.4
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	51989.0	52485.0	54377.0	53654.0	51999.6

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Qeyd edilən məhsulların istehsalı iqtisadi regionların özündə belə ayrı-ayrılıqda müəyyən rayonlar üzrə daha çox ixtisaslaşmışdır. Məsələn: **nar** istehsalı Göyçay, Kürdəmir, Ucar, Sabirabad, Hacıqabul, Ağsu və Şəmkir rayonlarında, xurma istehsalı Göyçay, Ağdaş, Balakən, Şəmkir, Samux, Bərdə və Zaqatala rayonlarında, **alma** istehsalı Quba, Xaçmaz, Qusar, Gədəbəy, Zaqatala, Şəki, Qəbələ və Balakən rayonları üzrə xüsusi ixtisaslaşmışdır. Kartof istehsalında isə Tovuz, Şəmkir, Gədəbəy, Cəlilabad və Qusar rayonları əsasən ixtisaslaşmışlar.

Pomidor və xiyar istehsalında fərqli cəhətlər olduğundan istehsal həcminə görə demək olar ki, bütün iqtisadi rayonlarda istixana şəraitində istehsal olunma imkanı vardır.

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, 2022-ci ildə ölkədə pomidor məhsulunun 52.1%-i istixanada, 47.9%-i açıq sahədə istehsal olunub. Ümumi istixana pomidoru istehsalının 15.4%-i Abşeron rayonundakı, 11.5%-i Bakı şəhərindəki, 19.1%-i isə Şəmkir rayonundakı istixanaların payına düşür [7].

Açıq sahədə pomidor məhsulu əsasən Biləsuvar, Xaçmaz, Lənkəran və Masallı rayonlarında becərilir. Son illərdə Qazax, Sabirabad, Salyan, Göyçay, Tovuz rayonlarında da istixana məhsulları istehsalı genişlənməkdədir. Bu isə öz növbəsində regional bazarlara və məhsul ixracına ciddi təsir edir. Yəni ixrac artır, yerli bazarlarda isə satılan məhsullar paytaxt Bakıdakı bazarlardan baha olur.

Nəticədə əsas zərər istehsalçı və son istehlakçıya dəyir. Bu, emal sənayesinin və regional aqrar bazarların inkişaf etməməsi ilə əlaqədardır. İstixanalarda **istilik effekti yaradan** yanacaqlardan istifadə səviyyəsinin yüksək olması isə atmosfərə atılan istilik effekti yaradan qaz emissiyalarının həcmninə artmasına səbəb olur. Regional bazarların inkişaf səviyyəsi məhsulların daxili və xarici bazarlara göndərilməsində də mühüm rol oynayır.

Aqrar sahənin müasir inkişaf dövründə kənd təsərrüfatında müsbət dəyişikliklərə regionların ixtisaslaşması istiqamətində formalaşan tendensiya da daxildir. Bu tendensiya real bazar amillərinin təsiri altında yaranıb və konkret regionun təbii üstünlüklərinə əsaslanır. Burada təbii mühit və torpaq-iqlim şəraiti ilə yanaşı, maddi-texniki bazalar, yerli əhalinin mövcud istehsal sahəsindəki peşəkarlığı və istehsalın səmərəliliyi göstəriciləri də rol oynayır. Məsələn, sovet dövründə üzümçülük və pambıqçılıq sahəsində ixtisaslaşan rayonlar son illərdə taxılçılıq, kartofçuluq, tərəvəzçilik və bostançılıq sahələri üzrə ixtisaslaşmağa başlayıblar.

Bir sıra məhsullar var ki, onların istehsalında əsasən daxili bazara üstünlük verilir və regional bazarlar formalaşmadığından Bakı və Sumqayıt şəhər bazarlarında, xüsusən də şəhər daxili yol kənarlarında, metro çıxışlarında piyadaların və nəqliyyatın hərəkətinə maneə yaratmaqla satılır. Eyni zamanda, ölkənin iri magistral yollarının kənarlarında antisanitar şəraitdə satış həyata keçirilir. Məhsulların bu şəkildə satışının təşkili istehsalçıların gəlirlərinə də mənfi təsir edir. Məhsulların demək olar ki, 90%-i vasitəçilər tərəfindən satılır.

Aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanda istehsal olunan bostan məhsullarının ehtiyatları və istifadəsi göstəriciləri verilmişdir. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, bostan məhsulları istehsalının artması özünü təminat səviyyəsinin yüksəlməsinə, müqayisə olunan illər üzrə ixracın 3.6 dəfə artmasına səbəb olmuşdur. Ölkədə istehsal olunan bostan məhsullarına əsasən qarpız, yemiş və balqabaq məhsulları daxildir. Bu məhsullardan qarpız və yemiş məhsulları istehsal ilində tamamilə satılır, balqabaq məhsulunun saxlanması mümkün olduğundan, onun müəyyən hissəsi növbəti ildə də satışa çıxarılır. 2023-cü ildə istehsal olunan bostan məhsullarının 82.9%-i əhalinin şəxsi istehlakına, 7.5%-i mal-qara və quş yeminə, 3.2%-i ixraca, 6.6%-i isə itkilərə getmişdir.

Cədvəl 2. Bostan məhsullarının ehtiyatları və istifadələrinin 2019-2023-cü illər üzrə dinamikası, ton

	2019	2020	2021	2022	2023	2019-cu ilə nisbətən 2023-cü ildə, %-lə
Ehtiyatlar						
İlin əvvəlinə qalıq	2,304	3,097	3,129	3,343	3,518	152,7
İstehsal	447,637	448,083	459,872	469,293	438,198	97,9
İdxal	354	877	986	1,052	725	2 dəfə
Ehtiyatların cəmi	450,295	452,057	463,987	473,688	442,441	98,2
İstifadələr						
Toxum üçün	320	300	304	302	259	80,9
Mal-qara və quş yemi üçün	33,537	33,668	34,557	35,280	32,952	98,2
Qida məhsullarının istehsalı üçün	-	-	-	-	-	-
Əhalinin şəxsi istehlak fondu	380,007	380,953	382,855	388,032	363,140	95,6
İxrac	3,962	4,521	12,664	15,660	14,276	3,6 dəfə
İtkilər	29,372	29,486	30,264	30,896	28,858	98,2
İlin sonuna qalıq	3,097	3,129	3,343	3,518	2,956	95,4
İstifadələrin cəmi	450,295	452,057	463,987	473,688	442,441	98,2

Mənbə: https://www.stat.gov.az/source/food_balances/

İxrac olunan məhsulun 80%-ni qarpız məhsulu təşkil edir. 2022-ci ildə ölkəyə 1052 ton bostan məhsulları idxal olunmuşdur ki, onun da 954.5 tonunu qarpız məhsulu təşkil etmişdir. Bostan məhsulları üzrə əsasən ixtisaslaşan rayonlar Sabirabad, Saatlı, Bərdə, Kürdəmir, Salyan, Ağcabədi, Babək rayonlarıdır ki, bu rayonlarda bostan məhsulları istehsalı 10 min tondan yuxarıdır.

Regional bazarların zəif inkişafı bu və ya digər məhsulların satışına və ixracına mənfi təsir edir, hər il 7-8% məhsul itkisinə səbəb olur. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, 2023-cü ildə soğan üzrə itki 9.6%, kartof üzrə itki 6.3%, tərəvəz məhsulları üzrə itki 7.1% təşkil etmişdir [9]. Eyni zamanda, regional bazarların tam formalaşmaması təsərrüfatların fəaliyyətinə də mənfi təsir etməklə onların innovasiya texnologiyaları əsasında inkişafını ləngidir. Emal müəssisələrinin zəif inkişaf etməsi də məhsulların daxili və xarici bazarlarda satışına, regional bazarın formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Regional bazarın kor-koranə inkişafı isə aqrobiznes mühitinə ciddi təsir etməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 23 sentyabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyinin tabeliyində yaradılan ABAD – (Ailə Biznesinə Asan Dəstək) publik hüquqi şəxsi kiçik təsərrüfatların ixtisaslaşmasında xüsusi rol oynayır. *Eyni zamanda, ABAD mərkəzləri ailə təsərrüfatlarına biznes-planlaşdırma, marketing, təlimlər, brendinq və dizayn, maliyyə-mühasibat, hüquq sahələrində yardım göstərir, ən əsası isə satışın təşkilində dəstək verir, avadanlıqla təmin edir. İstehsal olunmuş məhsulların “bir pəncərə” prinsipi üzrə sertifikatlaşdırılması, logistika işinin və satışların təşkili ABAD tərəfindən həyata keçirilir [10].*

ABAD çərçivəsində fəaliyyət göstərənlər bu sahədə həm təcrübə toplayır, həm də gələcək fəaliyyətlərini planlaşdırırlar. Belə təsərrüfatların inkişafı ixtisaslaşmanın təkmilləşməsinə və regional bazarların formalaşmasına kömək edə bilər. Eyni zamanda, regional bazarların formalaşması aqröz biznes mühitinin inkişafına geniş şərait yaradır.

Nəticə

Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoru sahələrinin regional inkişafına təsir göstərən aqrar bazar mexanizmləri region iqtisadiyyatının bütün sisteminin fəaliyyətində əhəmiyyətli rol oynayır.

Regionlarda istehsal olunan məhsullar böyük ölçüdə topdansatış bazarlarına gətirilərək satılır. Satılan təzə ərzaqların nisbəti kifayət qədər yüksəkdir. Meyvə, tərəvəz, ət, süd və balıq məhsullarının 95%-dən çoxu topdansatış bazarları vasitəsilə satılır. Bu onu göstərir ki, topdansatış bazarı hələ də ərzaq paylama sisteminin əsas kanalı kimi mühüm mövqeyini qoruyub saxlayır. Bununla belə, idxal və emal olunmuş qida məhsullarına tələbatın artması ilə əlaqədar olaraq daxili topdansatış bazarında müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsullarının paylanması qeyri-bərabərdir ki, bu da məhsulların baha qiymətə satılmasına səbəb olur. Burada mühüm amillərdən biri də regional aqrar bazarın formalaşmamasıdır ki, bu da istehsala və ixtisaslaşmaya mənfi təsir edir.

Müasir bazar iqtisadiyyatına keçid qlobal iqlim dəyişikliyi ilə əlaqədar olaraq “yaşıl” iqtisadiyyat prinsipləri, “yaşıl” inkişafa doğru fəaliyyətlərin genişlənməsi ehtiyacı ilə qlobal bazarda rəqabət qabiliyyətinin qorunması arasında tarazlığı təmin etmək siyasətinin inkişaf etdirilməsini tələb edir. Bu məqsədlə regional aqrar bazarların qurulması və inkişafı istiqamətində fəaliyyətlərin müəyyən edilməsi, kənd yerlərində ekoloji təmiz istehsal üçün yenidən hazırlıq, innovativ texnologiyaların tətbiqi üçün yeni bacarıq və təcrübələrin inkişaf etdirilməsinin dəstəklənməsi üsulları da oxşar əhəmiyyətə malikdir.

İnkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının davamlılığını təmin etmək üçün yaşıl iqtisadiyyatın əsas prinsiplərinə uyğun olaraq kənd təsərrüfatını üzvi əkinçilik, biodinamik əkinçilik, permakultura (torpağın münbitliyinin təbii saxlanması yönəlməmiş kənd təsərrüfatı təcrübələri toplusuna deyil, həm də memarlıq, iqtisadiyyat, ekologiya, antropologiya və hüquq sistemləri məsələlərini birləşdirən dizayn sistemi) və ədalətli ticarət təsərrüfatı növündən istifadə edirlər. Burada ədalətli ticarət vasitəçiliyi ilə davamlı kənd təsərrüfatı insanlara və ətraf mühitə zərər verməməklə birbaşa əlaqələrə və etimada əsaslanan, torpağı becərənlərlə onun məhsulunu istehlak edənlər arasındakı məsafəni azaldan kənd təsərrüfatı növünü təsvir etmək üçün istifadə edilən “ədalətli ticarət əkinçiliyini” əhatə edir [10]. Bütün bu amillər regional bazarların inkişafını şərtləndirir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 fevral 2004-cü il tarixli 24 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2004-2008-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” / <https://e-qanun.az/framework/4797>
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 yanvar 2019-cu il tarixli 500 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” / <https://e-qanun.az/framework/41320>

3. Hüseynəliyev R.N., Quliyev E.Ə. Kənd təsərrüfatında ixtisaslaşma və istehsalın səmərəliliyinin artırılması., səh. 35-41, “Azərbaycanda torpaq islahatı 20: Nailiyyətlər və perspektivlər” mövzusunda ümumrespublika elmi-praktik konfransının materialları, Bakı-2016, 408 s.
4. İbrahimov İ.H. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. (Monoqrafiya), Bakı-2016, 655 s.
5. Quliyev E.Ə. Kənd təsərrüfatının və kəndin inkişafının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri. “Kooperasiya” elmi-praktik jurnalı, səh. 123-131, №1-2024, 218 s.
6. Иванов В.А. Совершенствование размещения и специализации сельского хозяйства как фактор обеспечения продовольственной безопасности региона.
<https://cyberleninka.ru/article/n/sovershenstvovanie-razmescheniya-i-spetsializatsii-selskogo-hozyaystva-kak-faktor-obespecheniya-prodovolstvennoy-bezopasnosti>
7. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>
8. <https://www.landini.it/as/sustainable-agriculture-meaning-principles-and-techniques/>
9. https://www.stat.gov.az/source/food_balances/
10. <https://abad.gov.az/about>
11. <https://www.fao.org/water/ru/>

Ph.D., docent E.A. Guliyev
Senior specialist, doctoral student of the Agricultural Research Center

J.N. Safarov
Ph.D. student of the Agricultural Research Center

Specialization of agriculture and development of the agricultural product market in the regions

Abstract

The article discusses the development of regional agrarian markets and provision of these markets with local quality food products, production resources, and various types of services, including, development of interregional exchange, deepening of specialization of agricultural production. In addition, problems of development of the regional agrarian market capable of solving the problem of import substitution in the agrarian market based primarily on its own resources are studied. The main purpose of conducting research in this direction is to promote the necessity of regional agricultural market development and specialization of agriculture according to modern requirements in order to ensure the rapid development of the agricultural sector.

Keywords: *agriculture, specialization, regional agricultural market, economics, development.*

Д.ф.э.н., доцент Э.А. Гулиев
Главный специалист, докторант Центра аграрных исследований

Дж.Н. Сафаров
Диссертант Центра аграрных исследований

**Специализация сельского хозяйства и развитие рынка
сельскохозяйственной продукции в регионах**

Резюме

В статье рассматривается развитие региональных сельскохозяйственных рынков, обеспечение этих рынков продуктами питания местного качества, производственными ресурсами, различными видами услуг, в том числе изучены развитие межрегионального обмена, углубление специализации сельскохозяйственного производства и проблемы развития регионального аграрного рынка, способного решить проблему импортозамещения на аграрном рынке, опираясь прежде всего на собственные ресурсы. Основной целью проведения исследований в этом направлении является пропаганда необходимости развития регионального аграрного рынка и специализации сельского хозяйства в соответствии с современными требованиями в целях обеспечения быстрого развития аграрного сектора.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, специализация, региональный аграрный рынок, экономика, развитие.*